

Indhold

1. *Jørgen Elm Larsen /Nils Mortensen*: Indledning 7

DEL I 15

2. *Nils Mortensen*: Kortlægning af social marginalisering 20

3. *Simon Østergaard Møller*: Etnisk stigmatisering og outsideridentitet i Danmark 33

4. *Christian Borch*: Inklusion og eksklusion af kriminelle 60

5. *Jørgen Dalberg-Larsen*: Retssystemets betydning for borgernes marginalisering og sociale udstødning 76

6. *Margaretha Järvinen*: Mellem patologi og frihed – perspektiver på marginalisering 96

DEL II 117

7. *Jørgen Elm Larsen*: Marginalisering og levekår 122

8. *Michael Rosholm*: Økonomiske mekanismers betydning for marginaliseringsprocesser på arbejdsmarkedet 154

9. *Jakob Linaa Jensen*: Internettets betydning for social marginalisering 171

10. *Lilli Zeuner*: Det interdisciplinære gymnasium: Nye former for marginalisering 190

11. *Mai Heide Ottosen*: Sociale marginaliseringsprocesser i daginstitutionen 210

Om forfatterne 239

Indledning – sociale marginaliseringsprocessers mangfoldighed

Af Jørgen Elm Larsen og Nils Mortensen

Marginalisering betegner en social tilstand, hvor den marginaliserede befinder sig i yderkanten af det, der er normalt eller gængs i et givent samfund. Denne marginale tilstand kan være frivillig eller påtvungen, men det kan ofte være svært at skelne entydigt mellem det frivillige og det påtvungne. Nogle personer og grupper befinder sig tilsyneladende i en marginal position, fordi de selv har valgt det. Dette »valg« kan imidlertid bero på nogle træk ved samfundet, der udelukker og diskriminerer – eller fremmer innovation og forandring. Hermed berøres også nogle af de årsagsforklaringer, der er givet i forhold til marginalisering. Traditionelt har man givet årsagsforklaringer, der enten begrundede marginaliseringen i individuelle karakteristika eller i samfundsmæssige forhold.

Marginalisering har også et moralsk aspekt. Mange marginale grupper – fra fattige til homoseksuelle – er blevet tillagt en syndig eller samfundsundergravende livsstil, der har påkaldt sig fordømmelse og negative sanktioner fra majoriteten i samfundet og fra samfundets forskellige institutioner. I socialpolitikken har der altid været en skelnen mellem værdigt og uværdigt trængende, selv om man ikke altid har brugt disse betegnelser. Uværdigt trængende har historisk modtaget ringere ydelser og service – eller slet ingen – i forhold til dem, som blev skønnet værdigt trængende. Den manglende værdighed som borger medførte tidligere i Danmark, at man kunne miste stemmeretten.

Marginalisering er også afhængig af øjnene, der ser; at være indenfor eller udenfor afhænger af de perspektiver, der an-

lægges. Hvad enten det er inden for kunst, kultur eller andre områder, har avantgarder altid været marginale i forhold til mainstream, og historisk kan det marginale blive mainstream, hvis der sker et paradigmeskifte eller diskurser og praksis forandrer karakter.

Marginalisering kan antage og optræde i mangfoldige former fra det uskyldige til det mere skæbnesvangre. Det er imidlertid ikke den mere innovative, dynamiske og positive form for marginalitet, som vi primært beskæftiger os med i denne antologi. Emnet i det følgende er snarere de former for marginalitet, som er særligt ondartede i forhold til at begrænse menneskers livs-udfoldelse. Samtidig er det en pointe, at marginalitet hverken er et entydigt fænomen eller knytter an til et bestemt, afgrænset socialt fænomen.

Social marginalisering forbindes tit med arbejdsmarkeds-marginalisering. Man kan fx antage, at marginalisering fra arbejdsmarkedet har en sneboldeffekt og medfører dalende politisk deltagelse og social deltagelse samt andre former for udstødelserisici (Møller, 1989). Arbejdsmarkedet står også i centrum, når der tales om indvandreres marginalisering i det danske samfund, men samtidig kan det diskuteres, om integration på arbejdsmarkedet er tilstrækkeligt til, at indvandrere betragtes som en integreret del af samfundet. Der er også mange andre former for marginalisering: ringe uddannelse, sociale afvigelser, sygdom og alder eller mangel på sociale kontakter og familienetværk. Det kan diskuteres, om nogle former for marginalisering har større negative konsekvenser for livschancerne end andre, fx – som nævnt – om marginalisering fra arbejdsmarkedet eller fra uddannelsessystemet har en særlig kapacitet til at medføre en ophobning af marginaliseringer inden for andre områder, mens mangel på familierelationer kunne tænkes ikke at have samme vidtrækkende følger.

Sådanne spørgsmål kan ikke besvares generelt. Den særlige kontekst for individers situation spiller en stor rolle, og forskellige marginaliseringsmekanismer på forskellige områder gør billedet uoverskueligt. Velfærdsstaten har i denne sammenhæng stor betydning for, om marginaliseringsprocesser sættes

i gang og for, hvor omfattende de bliver. Velfærdsstater som den danske med en relativt høj indkomsterstatning i tilfælde af arbejdsløshed sikrer i en vis udstrækning, at marginaliseringen fra arbejdsmarkedet ikke kvasi-automatisk medfører marginalisering på andre områder (Goul Andersen, 1996). Samtidig er tilknytningen til arbejdsmarkedet ingen garanti for at være beskyttet mod marginalisering. I nogle lande er lønnen så lav for ufaglærte arbejdere, at den ikke kan imødegå fattigdom. Individuelle marginaliseringsprocesser kan imidlertid starte andre steder end på arbejdsmarkedet, især som følge af mangel på erhvervsuddannelse, kriminalitet, sygdom og problematiske familieforhold – samt i dag ikke mindst som følge af en status som indvandrer eller flygtning eller som disses efterkommere. Man kan være marginaliseret på arbejdsmarkedet samtidig med, at man deltager fuldt ud i familielivet og i politik og fritidsaktiviteter. Indvandrere kan deltage i en etnisk gruppes sociale liv, men være stærkt marginaliseret fra det omgivende danske samfund.

Der er ingen entydige kausale sammenhænge mellem én form for marginalisering og andre former for marginalisering. Fattigdom, dvs. økonomisk marginalitet, kan medføre begrænsninger i deltagelsen på andre områder, og gør det ofte, men omvendt er der rige mennesker, som begrænses i deltagelsen på selv samme områder, hvis helbredsforhold begrænser eller udelukker deres deltagelse.

Kort historik

Uden at komme ind på de mange tråde i en lang socialpolitisk historie kan man sige, at et fokus på begreberne social marginalisering og udstødelse er forholdsvist nyt og for alvor synes at tage fart i 1990'erne. Man kan se EU's kommissionsformand Jacques Delors' tale i København i juni 1993 som symbol på dette nye fokus. Her udtalte Delors bl.a.: »Selve fundamenterne for vores sociale værdier bliver eroderet af den progressivt fremadskridende sociale eksklusion« (Møller, 1995). Marginalisering og udstødelse er noget nyt, ikke som fænomen, men

som *betegnelse* for et fænomen eller som en særlig diskurs om sociale problemer. Man kan finde landsforvisning, fredløshed eller vagabondering op igennem historien, ligesom grupper som fx slaver, pariakaster eller »pjalteprolerariatet« er blevet tilskrevet en status uden for eller på kanten af samfundets respekterede stænder og lag. Før den moderne velfærdsstats institutionalisering, som for alvor fandt sted fra 1960'erne og frem, har man været opmærksom på sociale problemer med utilpassede grupper – som ofte blev set i et moralsk lys – og på arbejdsløshed, sygdom og alderdom.

Et interessant eksempel, der signalerer en overgang fra individ- til samfundstænkning og fra »straf« til revalidering er Socialforskningsinstituttets første publikation fra 1960, der handler om langvarigt forsorgsunderstøttede (Friis & Warburg 1960). Den udtrykker et paradoks: Analysen er udført i løbet af 1950'erne og baserer sig på begreber som fx karakterinsufficiens og intelligensdefekt, mens forordet, der er skrevet i 1960, handler om revalidering (Andersen et al. 1987). Fra 1960'erne, hvor dansk socialforskning for alvor tager fart, har interessen for sociale problemer været forbundet med spørgsmålet om, i hvilket omfang social ulighed i privilegier, magt og prestige fører til uligheder i levevilkår og livschancer. Dette viser sig fx i den socialgruppeinddeling, som Socialforskningsinstituttet igennem en årrække har brugt som et hovedværktøj til forklaring af sociale forskelle.

Det nye i 1990'erne og siden hen er en bestemt politisk og samfundsvidenskabelig diskurs med en tilhørende terminologi om marginalisering og udstødning. Delors henviste i sin tale især til arbejdsløshedsproblemerne og ikke mindst til den alvorlige ungdomsarbejdsløshed i mange EU-lande, og han antydede, hvad der siden er blevet en udbredt bekymring, spørgsmålet om sammenhængskraften i samfundet. Man kan anskue dette som udtryk for et skift i den dominerende samfundsoptattelse fra et fokus på ulighed til en opfattelse af samfundet som en art stort fællesskab, som alle bør være integreret i, men som nogle deltager mere i end andre, og som nogen er marginaliseret eller ekskluderet fra – uforskyldt eller forskyldt.

Fra 1990'erne opstod der en voksende opmærksomhed om hjemløse (Fridberg, 1992) og problemerne hos andre marginaliserede eller marginaliseringsstruede grupper som psykisk syge og misbrugere. Omtrent samtidig med, at arbejdsløsheden faldt i løbet af 1990'erne, blev man opmærksom på en »ny fattigdom«, ikke bestående i egentligt armod, men i grupper med forbrugs- og udfoldelsesmuligheder langt under de standarder, som gjaldt for resten af befolkningen. Der blev ligefrem talt om »en ny underklasse« (Andersen & Larsen, 1995). Og ikke mindst blev det voksende antal indvandreres manglende integration en helt dominerende ingrediens i den sociale integrations- og marginaliseringsdebat. I dag er debatten om samfundets sammenhængskraft ikke mindst relateret hertil.

Denne udvikling indebar efterhånden et skift i velfærdsdebatten. Der blev og bliver stadig i stigende grad lagt vægt på den enkeltes medansvar for sin situation med den såkaldte »aktiveringslinje«, som udvikledes op gennem 1990'erne. Jørgen Goul Andersen (2003) taler i denne sammenhæng om en overgang fra et sikringsparadigme repræsenteret i Bistandsloven til det incitamentsparadigme, der ligger i de forskellige love om aktiv socialbistand, og som understreger, at arbejdsløse (kontanthjælpsmodtagere og dagpengemodtagere) selv skal gøre en aktiv indsats og demonstrere deres vilje til at komme i arbejde (Carstens, 1998, 2002). Arbejdsmarkedsperspektivet bliver i de seneste år i tydeligt voksende grad understreget som målsætning for alle modtagere af ikke-permanente offentlige ydelser – selv for de svageste grupper. Der lægges samtidig mere vægt på rent økonomiske incitament, fx i form af en lavere startydelse for indvandrere samt bortfald eller reduktion af ydelser under særlige betingelser. På den ene side er det et politisk mål generelt at reducere den sociale marginalisering og udstødelse gennem et forstærket arbejdsperspektiv, men på den anden side kan den forøgede vægt på økonomisk incitamentstænkning øge risici for marginalisering af de grupper, som på grund af indvandrerstatus, manglende faglige og personlige kvalifikationer eller sygdomme ikke umiddelbart kan »integreres« på arbejdsmarkedet.

Der sker altså i 1990'erne en ændring i fokus fra »oppe-nede« til »inde-ude« (Andersen & Larsen, 1998). Social arv ses ikke længere som et spørgsmål om omfordeling, men om forkert livsstil. Samtidig eksisterer der nogle spændinger og paradokser i politikken: på den ene side et overordnet styringsrationale i forhold til, at alle skal på arbejdsmarkedet, og på den anden side diverse former for initiativer, som understøtter og faciliterer eksistensen og vedligeholdelsen af marginale fællesskaber, som man kunne kalde de marginale rums politik, fx skurvogne for øldrikkere, væresteder og bosteder for skæve eksistenser (Larsen, 2004).

Bogens indhold

Ovenfor er nogle tråde i de aktuelle temaer i diskussionen om marginalisering og integration trukket op. Formålet med nærværende antologi er at præsentere analyser af marginaliseringsfænomenernes forskelligartethed i det danske samfund og samtidig fremlægge en række teoretiske og begrebsmæssige tilgange til marginaliseringens mange former og processer. Sigtet er dels at søge at skabe et vist begrebsmæssigt overblik over marginaliseringsfænomenernes kompleksitet, dels at eksemplificere sociale marginaliseringsfænomener inden for forskellige områder. Bogen er delt op i to dele. Den første del omhandler forskellige teoretiske perspektiver på marginalisering, mens anden del beskæftiger sig med marginaliseringsrisici på forskellige levekårsområder, med marginaliseringsprocesser på arbejdsmarkedet, med de forskellige typer af marginaliseringsrisici, der er knyttet til børn og unges deltagelse og liv i daginstitutioner, skolen og uddannelsessystemet – og endelig med marginaliseringsrisici i forbindelse med anvendelse af internettet. Der er ingen vandtætte skotter mellem de mere teoretisk orienterede kapitler i første del af bogen og de mere empirisk orienterede kapitler i anden del af bogen. Alle kapitler indeholder således både teoretiske og empiriske temaer, men kapitlerne i anden del af bogen perspektiverer i højere grad end kapitlerne i første del af bogen de teoretiske

synspunkter på marginalisering med forskellige typer af empiriske undersøgelser og ofte forfatternes egne undersøgelser.

Med antologien håber vi at kunne udfordre den traditionelle tænkning, hvor fokus entydigt er på marginalisering og arbejdsmarked, og hvor løsningen på marginaliseringsfænomener er arbejdsmarkedsdeltagelse. Netop på grund af marginaliseringsproblematikkens mangfoldighed, som antologien fremviser, bør der også i den politiske forståelse og praksis være en differentiering eller mangfoldighed af tilbud til socialt marginaliserede mennesker.

Litteratur

- Andersen, J. & J. E. Larsen (1995). »The Underclass Debate – a Spreading Disease?«, i N. Mortensen: *Social Integration and Marginalisation*. København: Samfundslitteratur.
- Andersen, J. & J. E. Larsen (1998). *From Social Class to Social Exclusion*. CID-Studies no. 21. København: Copenhagen Business School.
- Andersen, J., J. P. Henriksen, J. E. Larsen & P. Abrahamson (1987). *Fattigdommens sociologi*. København: Forlaget Sociologi.
- Carstens, A. (1998). *Aktivering – Klientsamtaler og socialpolitik*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Carstens, A. (2002). »'Motivation' i visitationssamtaler på aktiveringsområdet«, i M. Järvinen, J. E. Larsen & N. Mortensen (red.): *Det magtfulde møde mellem system og klient*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Fridberg, T. (1992). *De socialt udstødte*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Friis, H. & E. Warburg (1960). *Langvarigt forsorgsunderstøttede*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Goul Andersen, J. (1996). »Velfærdssystem, marginalisering og medborgerskab«, *Dansk Sociologi*, 7,1: 7-39.
- Goul Andersen, J. (2003). *Over-Danmark og Under-Danmark? Ulighed, velfærdsstat og politisk medborgerskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Larsen, J. E. (2004). »De marginale rums politik«, i H. S. Andersen & H. T. Andersen (red.): *Den mangfoldige by: Opløsning, oplevelse, opsplnitning*. Hørsholm: Statens Byggeforskningsinstitut.
- Møller, I. H. (1989). *Samfundet polariseres. Det begynder på arbejdsmarkedet, fortsætter i socialpolitikken og slutter i det civile samfund*. ATA-projektet. Aalborg: Aalborg Universitetscenter.

Møller, I. H. (1995). »Some Empirical and Theoretical Perspectives on Labour Market Marginalisation«, i N. Mortensen: *Social Integration and Marginalisation*. København: Samfundslitteratur.